

ВІДГУК

**офіційного опонента про дисертацію Куцика Руслана Ростиславовича
«Інформаційна політика російської імперської влади в українських
губерніях Південно-Західного краю (1914–1917 рр.): методи та засоби
реалізації», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних
наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

У 2018 р. виповняється 100 років по завершенню Першої світової війни, яка значно вплинула на трансформацію суспільного життя в різних його варіаціях. До недавна основна увага дослідників була зосереджена на вивчені таких проблем як військовий потенціал країн-учасниць, політичні, соціальні та економічні особливості тощо. На початку ХХІ ст. поширення набули міждисциплінарні дослідження, які охоплюють різні сфери життєдіяльності людини. Одним із актуальних напрямків є вивчення інформаційного фактору та його впливу на розвиток подій під час революцій та війн.

На сучасному етапі доволі поширеними є роботи, які розкривають особливості пропаганди та інформаційної політики окремих держав в роки Другої світової війни, але, натомість, події 1914–1918 рр. вивчаються у меншій мірі. Лише в останнє десятиліття науковці почали активно звертати свою увагу на цю проблему. Крім того, визначним фактором, який посилює зацікавленість серед істориків є сучасні події у світі, що демонструють важливість та необхідність здійснення цілеспрямованої інформаційної політики з урахуванням досвіду минулого.

Російська імперія, як одна із головних учасниць Першої світової війни реалізовувала власну інформаційну політику, пріоритетним завданням якої було мобілізувати населення та зберегти необхідну позитивну атмосферу у суспільстві, поширювати ідею «руssкого мира». З цією метою імперською владою було застосовано цілий комплекс методів та засобів інформаційного впливу на формування суспільної свідомості. У сучасній українській історіографії проблема реалізації інформаційної політики на території українських губерній Російської не знайшла комплексного відображення у науковому дискурсі. Сучасними істориками розглянуто лише окремі її складові, на кшталт особливості

функціонування інституту військової цензури, розвиток преси тощо. Поза увагою залишилися такі питання як нормативно-правова база інформаційної політики, основні її напрямки, прийоми пропаганди, механізми розповсюдження інформації, роль православної церкви в інформаційних процесах, специфіка формування образу війни, влади та ворога в друкованих засобах інформації: газетах, брошурах, відозвах тощо. Саме на розв'язання цих питань спрямована робота здобувача Куцика Р.Р.. Сукупність вищезазначених факторів і визначають актуальність та суспільну і наукову новизну обраної теми дисертаційного дослідження Куцика Руслана Ростиславовича.

Здобувач наукового ступеню Куцик Р.Р. чітко окреслив об'єкт та предмет дослідження, сформулював його мету, територіальні та хронологічні межі, наукову новизну та практичне значення роботи. На наше переконання об'єкт дослідження варто було б дещо скорегувати, бо у авторському викладі він доволі вузький. У дисертаційній роботі розглянуто значно більше аспектів, у більшій мірі охарактеризовано загальноісторичний контекст, в якому розкрито дослідницькі завдання.

Наукова новизна опонованої роботи вбачається у тому, що дисертант вперше в сучасній українській історіографії здійснив комплексне дослідження методів та засобів реалізації інформаційної політики російської імперської влади на території українських губерній (Київської, Подільської та Волинської) Південно-Західного краю в роки Першої світової війни. На основі широкого кола архівних джерел висвітлено нормативно-правовий аспект проблеми, розкрито роль військової цензури в інформаційній політиці імперського уряду; визначено головні прийоми та механізми інформаційного впливу; охарактеризовано тогочасні друковані засоби інформації, їх змістове наповнення, структуру; виокремлено головні напрямки інформаційної політики, в контексті яких реалізовувалися ті чи інші методи впливу на формування суспільних настроїв.

Структура роботи та її зміст побудовані за тематично-проблемним характером, витримані в логічній послідовності і включають головні питання досліджуваної теми, що дає можливість на належному рівні розкрити її в цілому.

У чотирьох розділах роботи на основі критичного аналізу різноманітних джерел, вітчизняної та зарубіжної історіографії розкрито основні методи та засоби реалізації інформаційної політики російської імперської влади на території Київської, Подільської та Волинської губерній у 1914–1917 pp.

Перший розділ дисертації «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» присвячений аналізу стану наукової розробки проблеми, характеристиці джерельної бази та теоретико-методологічним зasadам. Необхідно відзначити раціональність підходу до історіографічного огляду, який поданий у систематизованому вигляді за проблемно-географічним принципом, у роботі виділено: зарубіжні та вітчизняні напрацювання. Поряд з цим, автор намагався дотримуватися хронології. Добродій Куцик Р. Р. фахово проаналізував історичну літературу з вказаної проблематики та окреслив коло питань, які потребують подальшого дослідження. Широко представлено як вітчизняні, так і зарубіжні праці, що посилює цінність роботи з погляду її інформативності. Здобувач Куцик Р. Р. цілком справедливо акцентує увагу на тому, що незважаючи на наявність низки робіт, які присвячено вивченю інформаційним аспектам в роки Першої світової війни, на сьогоднішній день немає спеціальних досліджень, у яких би комплексно розглядались питання методів та засобів реалізації інформаційної політики російської імперської влади на території українських губерній Південно-Західного краю у 1914–1917 pp..

Дисертаційне дослідження Куцика Р. Р. охоплює широку джерельну базу, що свідчить про наукову ємність та глибоке знання автором досліджуваної проблеми. Здобувач Куцик Р. Р. сумлінно опрацював фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. Проаналізовано також матеріали державних архівів Житомирської, Хмельницької та Київської областей. Поряд з цим у роботі широко представлені періодичні видання, зокрема автором опрацьовано матеріали відділу газетних фондів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та проаналізовано 17 газетних видань суспільно-політичного, економічного, релігійного та військового характеру, що з огляду на проблематику має важливе значення.

У підрозділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» сформульовані теоретико-методологічні особливості даної роботи, окреслено такі базові поняття і категорії, як «інформаційна політика», «інформаційний вплив», «методи інформаційного впливу», «ідеологія», «пропаганда», «міф» та ін. Автор цілком логічно відзначає, що в роки Першої світової війни в Російській імперії, порівняно з іншими країнами, системної інформаційної політики не існувало, а тому поняття «інформаційна політика» визначається як загальна сукупність інформаційних заходів влади спрямованих на підтримку офіційного ідеологічного курсу, реалізацію поставлених стратегічних завдань, досягнення головних геополітичних цілей, а також забезпечення інформаційної безпеки країни та культури населення. Позитивом роботи є той факт, що автор висвітлюючи основні поняття, розглядає їх не як незалежні категорії, а як такі, що тісно взаємопов'язані між собою: так ідеологія не може існувати без пропаганди, а остання без спеціальних методів та засобів впливу.

У логічному взаємозв'язку подані головні методологічні принципи і методи дослідження. Здобувач Куцик Р. Р. застосовує низку загальнонаукових та спеціально історичних методів, які дозволили об'єктивно, всебічно та обґрунтовано відобразити історичні факти та події пов'язані з інформаційною політикою російської імперської влади в роки Першої світової війни. Заслуговує уваги використання автором у дослідженні спеціального соціологічного методу вибірки та контент-аналізу, що цілком раціонально, зважаючи на міждисциплінарний характер роботи та наявність матеріалів періодичної літератури.

У другому розділі Куцик Р. Р. розкриває основні засади формування інформаційної політики російської імперської влади, а саме аналізує нормативно-правову базу, яка регламентувала основні напрямки, методи та засоби реалізації інформаційних заходів. Автор розглядає широкий спектр тогочасних документів, зокрема законодавчі акти, актові матеріали, діловодну документацію, що у підсумку сприяло детальному розкриттю питання. У висновках зазначається, що в роки Першої світової війни в Російській імперії не існувало спеціального

пропагандистського органу, а тому за реалізацію інформаційної політики відповідали Міністерство внутрішніх справ, Міністерство народної освіти, військові штаби та інші структури. Автор зауважує, що нормативно-правова база інформаційної політики російської імперської влади у 1914–1917 рр. зазнала значного посилення, що сприяло зміщенню контролю за інформаційними процесами на території Південно-Західного краю. У підрозділі 2.2, зважаючи на наявність у сучасній українській історіографії дисертаційних робіт, уточнено окремі аспекти діяльності військової цензури як важливого механізму контролю за інформацією.

У третьому розділі наукового дослідження Куцик Р. Р. вперше в сучасній українській історичній науці комплексно подає основні інформаційні прийоми пропаганди та механізми поширення інформації, які використовувалися імперською владою в роки Першої світової війни з метою впливу на формування суспільних настроїв. На основі детального аналізу періодичних та архівних матеріалів автор виділяє цілий ряд спеціальних інформаційних прийомів: «виправдань та обґрунтувань», «пропаганда патріотизму», «героїзація», «апеляція до громадянського обов'язку», «перекручування історичної правди та насаджування міфів», «дезінформування», «демонізація», які відповідно до завдань та тематичного спрямування класифіковано на три групи: перша – була орієнтована на формування позитивного ставлення до війни та патріотичного стану в суспільстві; друга – спрямовувалась на приховування достовірної інформації та подачу її у спотвореному вигляді; третя – формувала негативний образ ворога.

Окреме місце у структурі роботи присвячено питанню ролі російської православної церкви, яка тоді не була відділена від держави, продовжувала користуватися достатнім авторитетом серед населення, а відтак була важливим інструментом впливу на формування громадської думки та настроїв пересічних підданих. Автор окреслив офіційну позицію церкви, яка підтримувала курс царського уряду на участь у війні та активно сприяла формуванню міфу про визволення слов'янських народів від гніту чужоземних держав; розкрив форми

участі духовенства в інформаційно-ідеологічній компанії 1914–1917 рр., а саме організація молебнів та патріотично-благодійних акцій, здійснення перлюстрації приватної кореспонденції, проведення роз'яснювальних робіт та ін.; подав огляд церковних засобів інформації та їх тематичну спрямованість. Поряд з цим, здобувач доречно зауважує, що в роки війни, крім пропагандистської ролі, церква виконувала й інше важливе завдання, яке на той час набуло актуалізації і мало прагматичне значення – це надання морально-психологічної підтримки сім'ям солдатів та постраждалим.

Ще одне питання, яке розкрито у третьому розділі, є заходи влади щодо боротьби з пропагандою національного та революційного спрямування. У підрозділі 3.3. на основі архівних матеріалів та наявних на сьогодні наукових напрацювань, Куцик Р. Р. розкриває політику влади щодо україномовної преси та представників інтелігенції, наголошує, що заходи імперської влади мали явний шовіністичний характер, наслідком чого було закриття більшої частини національних видань, переслідування та арешти відомих діячів. Крім того, у роботі висвітлено специфіку боротьби влади з соціалістичною пропагандою, яка велася як в середині країни, так і ззовні та мала революційний, антиімперський, антивоєнний характер. У висновку до розділу автор підsumовує, що основними методами тиску влади на суспільство були: висування неправдивих звинувачень, встановлення поліційного нагляду за «неблагонадійними» особами, проведення жандармерією обшуків, здійснення тимчасових арештів, ув'язнення або ж заслання у глиб імперії.

У четвертому розділі висвітлено особливості розвитку друкованих засобів інформації та їх змістове наповнення під час війни. Автором подано типологію тираж та цінову політику видань, що виходили у Київській, Подільській та Волинській губерніях; здійснено грунтовний аналіз змісту газет, брошур, відозв; розкрито структуру, головні тематичні сюжети, особливості інтерпретації війни та ролі Російської імперії у ній, специфіку висвітлення подій на фронті, формування негативного образу ворога та ін. Заслуговує уваги той факт, що Куцик Р. Р. вводить в наукових обіг широке коло матеріалів, які раніше не ставали предметом

досліджень і застосовує у розділі покликання на додатки, що посилює цінність роботи та дозволяє наочно ознайомитися з матеріалами тогочасних засобів інформації.

До позитивних рис дисертаційного дослідження варто віднести ґрунтовні висновки, які підсумовують зроблену роботу. Заслуговує уваги виокремлення у загальних висновках чотирьох основних напрямків інформаційної політики, в контексті яких застосовувалися ті чи інші методи впливу на формування суспільної свідомості у 1914–1917 pp.: I-й – збереження військової таємниці та заборона розповсюдження свідчень щодо зовнішньої безпеки Росії, а саме інформації про армію, військові частини, озброєння, інфраструктуру, шляхи сполучення тощо; II-й – підтримка загальноімперської ідеології, поширення патріотичних ідей та пропаганда міфів з метою формування позитивного та стійкого морального духу як цивільного населення, так і військових; III-й – приховування правдивої інформації про події на фронті та внутрішньо-політичне, економічне та соціальне становище в середині країни, з метою збереження стабільної психологічної атмосфери в імперії, уникнення соціальних потрясінь й невдоволення з боку цивільного населення та військових; IV-й – протидія розповсюдженню пропаганди революційного, національного, антивоєнного та антиімперського характеру.

Відзначаючи позитивні сторони дисертаційної роботи, варто звернути увагу на деякі її недоліки та висловити автору окремі зауваження і побажання:

- в історіографічному підрозділі вартувало б проаналізувати роботи методологічного і фонового характеру, що загалом розкривають проблему України у Першій світовій війні, вказавши наскільки питання інформаційної політики відображаються у фундаментальних, комплексних працях;
- на наше переконання, дисертант дещо знехтував аналізом праць радянських дослідників з історії преси, які містять значний фактологічний матеріал;

- дисертант значно підкреслює роль російських дослідників у вивчені проблем і дещо схематично подає напрацювання української історіографії;
- при характеристиці джерел автор не відзначив специфіку формування комплексу документів з історії інформаційної політики в архівних фондах. Адже складність проведення аналогічних досліджень і полягає у розорошеності документів;
- варто також уточнити правильність скорочення назв архівів. У спеціальних інструкціях ДАК МОН України рекомендується вживати скорочення «Держархів Хмельницької обл.» замість авторського «ДАХО» і т.д.;
- потребує певного редагування стилістика тексту, зокрема усунення русизмів та мовних кальок («суспільних мас», «георгіївський празник», «суспільні гуляння», «духовенство із сільського середовища», «військове і морське духовенство», «відносини з офіцерами», «непотрібні підлеглі», «обробка населення», «не завжди справлялися зі своєю роботою»);
- у підрозділі 2.1 вартувало б проаналізувати значення для інформаційної політики нормативно-правових актів, що регламентували перебування на фронті та у прифронтовій зоні військових кореспондентів та фотографів, пунктів і статей кодифікованих нормативних актів, ухвалених ще до війни («Кримінальне уложення», «Статут про цензуру і друк»), якими встановлювалися покарання за розголошення військової таємниці, образу честі і гідності військового командування, верховних правителів тощо. А також чітко виокремити етапи нормативно-правового забезпечення інформаційної політики російської імперської влади;
- потребує певного уточнення роль місцевих адміністраторів (рівень губернатора та градоначальника) у формуванні інформаційного простору субрегіону; адже користуючись воєнним станом очільники краю мали право видавати обов'язкові постанови, якими закривати певні періодичні видання, вилучати книги з бібліотек, обмежувати поширення певного

виду інформації (від несприятливих новин з фронту до орієнтовної дати початку опалювального сезону);

- у підрозділі 2.2 необхідно більш чітко виокремити які саме нові аспекти функціонування органів військової цензури на території південно-Західного краю Руслан Ростиславович дослідив, переосмислив;
- потребують уточнення методи і заходи влади щодо протидії поширенню чуток, зокрема у сільській місцевості, військових частинах, містах;
- у підрозділі 3.3 потребує уточнення авторське твердження, що «Під час війни одним із завдань імперської влади була ліквідація місцевих інтелектуалів, погляди яких могли негативно позначитися на настроях суспільства»;
- дисертанту у підрозділі 3.3 необхідно не обмежуватися прикладами репресій з боку царату щодо російських партій соціалістичного спрямування, а навести приклади боротьби імперських інституцій з власне українськими партіями;
- досліднику необхідну додатково роз'яснити механізм передачі інформаційних меседжів «влада – церква», т.б., який саме орган в Російській імперії централізовано виробляв і надавав інформаційно-пропагандистські завдання церкві при роботі з населенням;
- фактично вся територія Південно-західного краю входила до прифронтової зони чи тилу фронту (загальна назва театр військових дій), тому автору варто було більше уваги приділити характеристиці спеціальної військової преси, її контенту та специфіці поширення;
- дисертант виокремив чотири напрями інформаційної політики (про них ми зазначали вище), однак, на наш погляд, не достатньо чітко простежується авторська оцінка про те, якому напряму давалось більше переваги, а який був провальним та загальна оцінка дієвості й ефективності методів і засобів реалізації інформаційної політики російської влади;

- дисертанту варувало б дещо персоніфікувати матеріал, уточнивши прізвища очільників краю, очільників імперських інституцій, що впроваджували інформаційну політику російської імперської влади в українських губерніях.

Незважаючи на вказані недоліки та зауваження, дисертація Куцика Р. Р. відзначається оригінальністю та самостійністю наукового пошуку. Здобувач показав своє вміння ставити й аргументовано розкривати малодосліджені питання, визначати їх ключові аспекти, давати на них відповіді на належному аналітичному та науковому рівні. Робота написана науковим стилем, філологічного вичитана, авторські думки логічні, послідовні, висновки підтвердженні фактологічним матеріалом.

Практичне значення одержаних результатів визначається, насамперед, можливістю їх використання для підготовки узагальнюючих наукових праць з історії інформаційних воєн та пропаганди; розробки загальних і спеціальних курсів з новітньої історії України та світу у навчальних закладах різних рівнів; у виробленні загальнодержавної концепції інформаційної політики України на сучасному етапі.

Автором опубліковано 14 одноосібних статей, з яких: 7 – у фахових (вказані у переліку ДАК МОН України) виданнях, індексованих науково-метричною базою Index Copernicus; 7 – в інших виданнях (наукові збірники та матеріали конференцій). Опубліковані роботи мають науковий, дослідницький характер і повноцінно репрезентують основні результати дослідження та не є самоплагіатом.

Автореферат Куцика Р. Р. відповідає усім вимогам та відображає основний зміст кандидатської дисертації.

Таким чином, дисертаційна робота здобувача наукового ступеню кандидата історичних наук Куцика Р. Р. є актуальним, самостійним, завершеним науковим дослідженням. Враховуючи обґрунтованість отриманих результатів, наукову новизну і практичне значення роботи, вважаємо, що дисертація Куцика Руслана Ростиславовича «Інформаційна політика російської імперської влади в українських губерніях Південно-Західного краю (1914–1917 pp.): методи та

засоби реалізації», повністю відповідає всім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р., а її автор Куцик Р. Р. заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри методики викладання
суспільно-політичних дисциплін і гендерної освіти
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

«19» вересня 2018 р.

